

Філософія

УДК 330.34:330.1:316.42:004

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20279542>

Тіньова економіка як деструктивний чинник реалізації принципів сталого розвитку та циркулярної економіки в умовах інформаційного суспільства: соціально-філософський аспект

Петінова Оксана Борисівна

доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-1871-1201>

Атаманюк Зоя Миколаївна

доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-7299-409X>

Прийнято: 20.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

***Анотація.** У статті здійснено соціально-філософський аналіз тіньової економіки як системного деструктивного чинника реалізації принципів сталого розвитку та циркулярної економіки в умовах інформаційного суспільства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю*

комплексного осмислення тіньового сектору не лише як економічного чи правового явища, а як багатовимірного соціального феномена, що поєднує неформальні інституції, ціннісно-нормативні установки та специфічні моделі економічної поведінки. Показано, що функціонування тіньової економіки підриває принципи прозорості, відповідальності та інституційної довіри, які є базовими для реалізації стратегій сталого розвитку та циркулярної економіки. **Метою дослідження** є соціально-філософське осмислення тіньової економіки як «паралельного соціального порядку» та виявлення її антагоністичного зв'язку з циркулярною економікою. **Методологічну основу становить** синтез загальнонаукових і спеціальних підходів, зокрема системного, інституційного, аксіологічного, порівняльно-аналітичного та герменевтичного, що дозволило комплексно дослідити тіньову економіку як форму альтернативної інституційності. **Результати дослідження** ґрунтуються на інтерпретації тіньової економіки як ціннісно-нормативного середовища, в межах якого формуються власні механізми легітимації, довіри та координації економічної діяльності. Доведено, що тіньовий сектор функціонує за логікою прихованості та неформальності, що суперечить принципам відстежуваності ресурсних потоків і інституційної відповідальності, притаманним циркулярній економіці. Розкрито роль цифрового середовища як амбівалентного чинника, що одночасно сприяє як легалізації, так і приховуванню економічної діяльності. Особливу увагу приділено аналізу субкультурних патернів тіньової економічної поведінки, які забезпечують відтворення неформальних практик через механізми альтернативної нормативності, мережевої довіри та етичного релятивізму. **У висновках обґрунтовано**, що тіньова економіка постає як складний соціально-інституційний феномен із амбівалентною природою, який одночасно виконує адаптаційні функції та виступає деструктивним

чинником, що обмежує можливості сталого розвитку, підриває соціальний капітал і ускладнює впровадження циркулярних моделей економіки.

Ключові слова: *тіньова економіка, сталий розвиток, циркулярна економіка, соціальні інститути, інформаційне суспільство, девіація, цифровізація, субкультура, субкультурні патерни економічної поведінки*

Shadow economy as a destructive factor in the implementation of the principles of sustainable development and circular economy in the information society: socio-philosophical aspect

Oksana Petinova

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophical and Sociological Studies and Sociocultural Practices, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-1871-1201>

Zoia Atamaniuk

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophical and Sociological Studies and Sociocultural Practices, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-7299-409X>

Abstract. *The article carries out a socio-philosophical analysis of the shadow economy as a systemic destructive factor in the implementation of the principles of sustainable development and circular economy in the conditions of the information society. **The relevance of the study** is due to the need for a comprehensive understanding of the shadow sector not only as an economic or legal phenomenon,*

*but as a multidimensional social phenomenon that combines informal institutions, value-normative attitudes and specific models of economic behavior. It is shown that the functioning of the shadow economy undermines the principles of transparency, responsibility and institutional trust, which are basic for the implementation of sustainable development and circular economy strategies. **The purpose of the study** is to socio-philosophically understand the shadow economy as a “parallel social order” and identify its antagonistic relationship with the circular economy. The methodological basis is a synthesis of general scientific and special approaches, in particular systemic, institutional, axiological, comparative-analytical and hermeneutic, which allowed for a comprehensive study of the shadow economy as a form of alternative institutionality. **The results of the study** are based on the interpretation of the shadow economy as a value-normative environment, within which its own mechanisms of legitimation, trust and coordination of economic activity are formed. It is proven that the shadow sector functions according to the logic of concealment and informality, which contradicts the principles of traceability of resource flows and institutional responsibility inherent in the circular economy. The role of the digital environment as an ambivalent factor that simultaneously contributes to both the legalization and concealment of economic activity is revealed. Special attention is paid to the analysis of subcultural patterns of shadow economic behavior, which ensure the reproduction of informal practices through mechanisms of alternative normativity, network trust and ethical relativism. **The conclusions** substantiate that the shadow economy appears as a complex socio-institutional phenomenon with an ambivalent nature, which simultaneously performs adaptive functions and acts as a destructive factor that limits the possibilities of sustainable development, undermines social capital and complicates the implementation of circular economic models.*

Keywords: *shadow economy, sustainable development, circular economy, social institutions, information society, deviation, digitalization of the economy, subculture, subcultural patterns of economic behavior*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної трансформації економічних систем особливого значення набуває концепція сталого розвитку та циркулярної економіки як стратегічних моделей подолання ресурсних, екологічних і соціальних дисбалансів. Водночас одним із суттєвих деструктивних чинників їх реалізації виступає тіньова економіка, яка функціонує поза межами легального регуляторного поля та викривляє механізми суспільного відтворення. У соціально-філософському вимірі тіньова економіка може розглядатися як складний багаторівневий феномен, що поєднує економічні практики, неформальні інституції, ціннісні установки та специфічні моделі соціальної поведінки. Її функціонування підриває принципи прозорості, відповідальності та інституційної довіри, які є базовими для реалізації сталого розвитку.

Принципи циркулярної економіки, що передбачають мінімізацію відходів, повторне використання ресурсів та замкнуті виробничі цикли, потребують високого рівня інституційної впорядкованості та легальної регуляції економічних процесів. Тіньовий сектор, навпаки, характеризується відсутністю контролю за рухом ресурсів, що унеможливорює ефективне впровадження моделей повторного використання та переробки. В умовах інформаційного суспільства тіньова економіка набуває нових форм, використовуючи цифрові платформи, криптовалютні механізми та нелегальні онлайн-мережі. Це ускладнює її ідентифікацію та регулювання, а також створює нові ризики для економічної безпеки держави. Одночасно інформаційні технології можуть бути використані як інструмент як легалізації,

так і приховування економічної діяльності, що формує амбівалентність цифрового середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблема тіньової економіки розглядається як одна з ключових загроз сталому соціально-економічному розвитку, що набуває особливої актуальності в умовах трансформації економічних систем та цифровізації суспільства. Значний внесок у дослідження сутності, факторів виникнення та наслідків функціонування тіньової економіки здійснено у працях українських науковців, серед яких А. Бухтіарова, А. Семенов, А. Михальова, Ю. Ванькович, О. Гетман, О. Дяченко та ряд інших [14; 15; 16; 18]. Зокрема, вагомий внесок у дослідження цього феномену здійснили І. Ясіновська та М. Мазур, які у своїх наукових працях акцентують увагу на економіко-правовій природі тіньової економіки, підкреслюючи її багатовимірний характер та відсутність уніфікованого підходу до визначення. Автори трактують тіньову економіку як сукупність економічних відносин і практик, що функціонують поза межами офіційного обліку та державного регулювання, включаючи як протиправні, так і формально дозволені, але приховані види діяльності, спрямовані на отримання доходу [19].

У новітніх наукових розвідках, присвячених тіньовій економіці, дедалі чіткіше окреслюється тенденція до відмови від її трактування виключно як девіантного феномена. Натомість утверджується підхід, у межах якого вона осмислюється як складний багатовимірний соціально-економічний процес, що формується під впливом взаємодії макроекономічних, інституційних, соціальних і технологічних чинників. У цьому сенсі показовим є дослідження Г. Пжекоти, А. Коваль-Павул та А. Щепанської-Пжекоти, де тіньова економіка інтерпретується як інтегрований компонент економічних систем країн Європейського Союзу. Автори доводять, що її масштаби та функціонування прямо залежать від рівня економічного розвитку, ефективності державного

управління та якості фіскальної політики. Важливим у цьому контексті є також висновок дослідників про визначальну роль якості інституцій і рівня довіри до держави у формуванні масштабів неформального сектору [7]. Схожі акценти простежуються і в колективному дослідженні М. Шабіра, А. Джаведа, М. Хуршеда та інших науковців, у якому тіньова економіка розглядається як системний чинник, тісно пов'язаний із якістю інституційного середовища, моделями державного регулювання та довгостроковими перспективами сталого розвитку. Автори емпірично обґрунтовують, що розширення неформального сектору корелює з підвищенням соціальних і екологічних ризиків, зумовлених відсутністю належного регулювання та ухиленням від формалізованих норм [8]. У межах соціально-філософського підходу до аналізу тіньової економіки як інституційного феномена вагомим є також дослідження А. Асслані, Н. Ціванакіса та Ф. Шнайдера. У праці «Розкриваючи тіні: відстеження неформальної економіки на Балканах у 1996–2021 роках» застосування методу MIMIC дало змогу здійснити довгострокове вимірювання масштабів тіньового сектору в країнах Балканського регіону, виявивши не лише його кількісну динаміку, а й ключові інституційні детермінанти функціонування [1].

Загалом, якщо узагальнити проблематику сучасних досліджень тіньової економіки, можемо окреслити науковий дискурс у межах кількох взаємопов'язаних теоретико-аналітичних напрямів. Це *інституційно-структурний підхід*, у якому тіньова економіка осмислюється як інтегрований елемент економічної системи, детермінований якістю державного управління, ефективністю фіскальної політики та рівнем соціальної довіри. Тіньову економіку розглядають як соціальний інститут, що функціонує за власною логікою, нормами та практиками. У цьому вимірі вона розглядається як форма неформальної регуляції, що виникає у відповідь на розрив між формальними правилами та реальними можливостями їх дотримання, формуючи

альтернативні механізми координації економічної діяльності. Також виокремлюється *концепція амбівалентної функціональності тіньового сектору*, відповідно до якої він одночасно виконує деструктивні та компенсаторні функції: з одного боку, посилює соціальну нерівність і відтворює інституційні деформації, а з іншого – забезпечує адаптаційні механізми виживання економічних агентів в умовах криз, надмірного регуляторного тиску та соціально-економічної нестабільності. Слід виділити ще *еколого-соціальний вимір тіньової економіки*, у межах якого її зростання пов'язується з підвищенням соціальних і екологічних ризиків, що суперечать принципам сталого розвитку та циркулярної економіки. Водночас підкреслюється, що якісні інституції здатні мінімізувати ці ризики через ефективні механізми регулювання, прозорість і антикорупційну політику. Важливим є *методологічно-емпіричний напрям*, що дозволяє не лише кількісно оцінювати масштаби тіньової економіки, а й виявляти глибинні інституційні чинники її відтворення в різних регіональних контекстах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на зростання міждисциплінарності та емпіричної насиченості досліджень, у науковому полі зберігається потреба в цілісному соціально-філософському узагальненні, яке інтегрує інституційний, нормативний, економічний, культурний та еколого-ціннісний виміри аналізу тіньової економіки. Особливо актуальним є осмислення її як деструктивного чинника реалізації принципів сталого розвитку та циркулярної економіки в умовах інформаційного суспільства, де неформальні практики дедалі більше взаємодіють із цифровими технологіями та новими формами економічної організації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є соціально-філософське осмислення тіньової економіки як системного

деструктивного чинника реалізації принципів сталого розвитку та циркулярної економіки в умовах інформаційного суспільства.

Очікуваний внесок: в результаті дослідження ми здійснимо спробу довести, що тіньова економіка функціонує як «паралельний соціальний порядок» із власними механізмами легітимації та довіри, обґрунтувати її антагоністичний зв'язок із циркулярною економікою та запропонувати інтерпретацію через призму субкультурних патернів, що дозволяє глибше пояснити механізми її відтворення.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують цілісне соціально-філософське осмислення тіньової економіки як багатовимірного феномена. Зокрема, у роботі використано: *системний підхід*, який дозволив розглядати тіньову економіку як складний соціально-економічний феномен, інтегрований у структуру суспільних відносин та пов'язаний із інституційними, економічними й культурними чинниками; *інституційний аналіз* – для обґрунтування тіньової економіки як форми неформальної інституційності; *аксіологічний підхід* (для дослідження ціннісно-нормативних засад економічної поведінки, зокрема процесів легітимації неформальних практик і формування альтернативної нормативності); *порівняльно-аналітичний метод* (для зіставлення принципів функціонування тіньової економіки та циркулярної економіки як різних моделей організації соціально-економічних процесів); *герменевтичний метод* (для осмислення тіньової економіки як феномена соціальної реальності, що має символічні, культурні та субкультурні виміри).

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед відомих мислителів, які досліджували тіньову економіку, слід назвати Е. де Сото. У ряді праць він її аналізував як масову систему господарської діяльності, що виникає в умовах надмірної бюрократії та слабких інституцій. Він показав, що «тінь» – це не

кримінальна сфера, а раціональна економіка виживання, у якій люди через неформальні практики забезпечують житло, роботу й послуги, фактично створюючи альтернативний порядок із власними правилами та «звичайним правом» [10; 11; 17]. Узагальнюючи внесок ключових дослідників інституціональної теорії, слід зазначити, що Е. Дюркгейм [2], Т. Парсонс [6], Т. Веблен [12], Р. Мертон [4], Д. Норт [5] і П. Сорокін [9] у різних теоретичних перспективах заклали методологічні основи розуміння соціальних інститутів як нормативно-ціннісних та структурно-функціональних механізмів суспільства. У сукупності їхні підходи дозволяють інтерпретувати тіньову економіку як інституціоналізовану відповідь на системні збої формальних регуляторних структур, як форму неформальної нормативності та соціальної адаптації, що виникає в умовах інституційної неефективності, ціннісних трансформацій і соціальної напруги.

У контексті заявленої проблематики особливого значення набуває аналіз наслідків функціонування тіньового сектору, які мають системний деструктивний характер. Зокрема, тіньова економіка призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету, що суттєво обмежує можливості держави щодо фінансування соціальних, інфраструктурних та екологічних програм. Така ситуація безпосередньо суперечить базовим орієнтирам концепції сталого розвитку, зокрема принципам соціальної справедливості, економічної рівноваги та інституційної відповідальності. Окрім цього, тінізація економіки сприяє посиленню соціальної нерівності, оскільки створює асиметрію податкового навантаження між різними групами населення, підриваючи тим самим засади соціальної солідарності та довіри. Важливим аспектом, на який слід звернути увагу, є вплив тіньової економіки на конкурентне середовище та інноваційний розвиток. Наявність значного тіньового сектору деформує ринкові механізми, створюючи нерівні умови для суб'єктів господарювання, що, у свою чергу, стримує розвиток легального

бізнесу та знижує інвестиційну привабливість економіки. У довгостроковій перспективі це призводить до уповільнення модернізаційних процесів і зниження загальної стійкості економічної системи. Проблема тіньової економіки виходить за межі суто економічного чи правового аналізу і набуває характеру ціннісно-нормативної кризи, пов'язаної з деформацією соціальних уявлень про легітимність, справедливість і допустимість економічної поведінки. Саме цей аспект є визначальним для розуміння її деструктивного впливу на довгострокові стратегії сталого розвитку. Вагомий теоретико-методологічний внесок у дослідження проблеми протидії тіньовій економіці здійснено в монографії О. Дяченка, у якій комплексно розглянуто механізми державної політики детінізації економічних процесів в Україні. Автор трактує державну політику протидії тіньовій економіці як системну сукупність послідовних дій органів державної влади у взаємодії з інститутами громадянського суспільства, що ґрунтується на принципах партнерства, прозорості, відкритості та взаємної відповідальності й охоплює всі етапи соціально-економічного розвитку держави [18].

Систематизуючи основні чинники тінізації економіки, можна виділити економічні (високе податкове навантаження, фінансові кризи), соціальні (низький рівень життя, безробіття) та правові (недосконалість законодавства, слабкість інституцій). Такий підхід дозволяє розглядати тіньову економіку не лише як економічне явище, а як складний соціально-інституційний феномен, що формується під впливом як об'єктивних, так і ціннісних чинників. У цьому контексті особливо значущим є підрив інституційної довіри та формування толерантності до нелегальних економічних практик, що ускладнює реалізацію політик прозорості та відповідальності. Непрозорість фінансових і виробничих процесів у тіньовому секторі, відсутність належного обліку ресурсних потоків та поширення нелегальних схем (контрабанда, «сірий імпорт», неофіційна зайнятість) створюють суттєві бар'єри для впровадження

моделей замкнених виробничих циклів. Таким чином, тіньова економіка фактично виступає антагоністом циркулярної економіки, оскільки порушує базові принципи ресурсної ефективності, екологічної відповідальності та відтворюваності.

У сучасному науковому дискурсі проблема тіньової економіки та її впливу на соціально-економічний розвиток дедалі частіше розглядається у взаємозв'язку з інституційними та фінансовими чинниками, а також у контексті трансформацій, пов'язаних із цифровізацією та глобалізацією. Зокрема, у дослідженні Ц. Фу, В. Ахмад, Б. Хуссейн та ін. емпірично доведено, що тіньова економіка виступає суттєвим стримуючим чинником економічного зростання, особливо у країнах, що розвиваються. На основі аналізу даних 120 держав автори встановлюють, що значний обсяг тіньового сектору призводить до зниження ефективності економічних процесів, тоді як розвиток фінансової інклюзії, зокрема через інституційні та ринкові механізми, здатен частково нівелювати цей негативний вплив [3]. Паралельно з цим, у сучасних дослідженнях циркулярної економіки спостерігається зміщення уваги від виключно техніко-економічних підходів до ширшого соціального аналізу. Так, у оглядовій праці С. Завос, Т. Лехтокуннас та О. Пююхтінен наголошується на недостатній представленості соціально-гуманітарного виміру в дослідженнях циркулярної економіки. Автори, проаналізувавши 161 наукову публікацію, доводять, що домінування технократичних і управлінських підходів обмежує розуміння циркулярної економіки як комплексного соціального процесу, що включає зміну моделей поведінки, споживання, культурних практик та інституційних взаємодій [13]. У контексті заявленої проблематики ці підходи дозволяють зробити важливий висновок: тіньова економіка та циркулярна економіка функціонують у різних логіках соціально-економічної організації. Якщо циркулярна модель передбачає прозорість ресурсних потоків, відповідальність суб'єктів та

інституційну узгодженість на різних рівнях (мікро-, мезо- та макро-), то тіньова економіка, навпаки, базується на прихованості, неформальності та порушенні регуляторних норм. Відтак поширення тіньових практик не лише гальмує економічне зростання, як це доведено у кількісних дослідженнях, але й ускладнює реалізацію циркулярних стратегій, оскільки підриває соціальні та інституційні передумови їх впровадження. З позицій сталого розвитку тіньова економіка має комплексний негативний вплив: вона зменшує податкові надходження, обмежує можливості фінансування соціальних та екологічних програм, посилює нерівність та деформує конкурентне середовище. У довгостроковій перспективі це призводить до уповільнення інноваційного розвитку та зниження стійкості економічних систем. Особливого значення набуває також ціннісний аспект проблеми, оскільки поширення тіньових практик формує толерантність до нелегальної економічної поведінки, що суперечить принципам соціальної відповідальності та економічної етики. У результаті відбувається ерозія соціального капіталу та зниження рівня довіри між суб'єктами економічних відносин.

Узагальнення зарубіжного досвіду дозволяє обґрунтувати багаторівневий характер протидії тіньовій економіці (національний, регіональний та міжнародний рівні) та акцентувати увагу на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Окремо хочемо підкреслити важливість реформування податкової системи, удосконалення фінансово-кредитного механізму, посилення антикорупційних заходів і розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії нелегальним економічним практикам. Тіньова економіка є системним деструктивним чинником, який унеможлиблює повноцінну реалізацію принципів сталого розвитку та циркулярної економіки. Її подолання потребує комплексного підходу, що поєднує вдосконалення інституційного середовища, підвищення рівня правової культури та формування нових

ціннісних орієнтирів економічної поведінки в умовах інформаційного суспільства.

В той же час з іншого боку, на нашу думку, у соціально-філософському вимірі тіньова економіка постає не лише як сукупність нелегальних або напівлегальних практик, але як форма альтернативної нормативності, що виникає в умовах розриву між формально закріпленими правилами та реальною логікою соціально-економічної взаємодії. У цьому сенсі її поширення свідчить не стільки про індивідуальну девіантність економічних агентів, скільки про кризу інституційної легітимності та неефективність офіційних регуляторних механізмів. Тіньова економіка функціонує як своєрідний «паралельний порядок», у межах якого формуються власні норми, механізми довіри та способи координації діяльності. Навіть власна субкультура, властива для її суб'єктів. Звичайно, що не вся тіньова економіка утворює єдину субкультуру – це було б занадто широким узагальненням. Йдеться про субкультурні патерни, цінності та практики, які формуються в середовищах, де неформальна або напівлегальна економічна діяльність стає нормальною. У соціально-філософському й соціологічному сенсі таку субкультуру можна описати через кілька характеристик:

1. Альтернативна нормативність: учасники тіньової економіки часто функціонують не в логіці офіційного права, а в межах власних неформальних норм: «домовленість важливіша за контракт», «свій до свого», «довіра через особисті зв'язки». Тобто виникає паралельна система регуляції, де легітимність визначається не державою, а групою.
2. Нормалізація обходу формальних правил: порушення або обхід бюрократичних, податкових чи регуляторних норм перестає сприйматися як девіація і набуває статусу раціональної стратегії виживання або конкурентної переваги. Тут можна говорити про феномен «повсякденної легітимації порушення»: не «я порушую закон», а «інакше працювати неможливо».

3. Висока роль мережовості та персоналізованої довіри: замість інституційної довіри (до суду, податкової, контрактного права) домінує довіра до персональних зв'язків, рекомендацій, репутації всередині кола.
4. Етичний релятивізм і ситуативна моральність: моральні оцінки діяльності часто залежать не від формальної законності, а від практичної доцільності: «це не злочин, якщо нікому не шкодить», «держава сама несправедлива, тому ухилення виправдане».
5. Символічна опозиція до держави, яка конструюється як зовнішній, ворожий або паразитарний актор, а не як джерело суспільного порядку.
6. Практичний прагматизм і адаптивність. Для таких середовищ характерні гнучкість, швидка адаптація до змін правил, високий рівень ситуативного мислення, готовність працювати в умовах невизначеності та ризику.

Висновок. Отже, тіньова економіка у сучасних умовах інформаційного суспільства постає не як периферійне або суто девіантне явище, а як складний системний феномен, що відображає глибинні суперечності між формальними інституційними структурами та реальною логікою соціально-економічної взаємодії. Вона має амбівалентну природу: з одного боку, вона виконує компенсаторну функцію, забезпечуючи адаптацію економічних суб'єктів до надмірного регуляторного тиску та інституційної неефективності, з іншого – виступає потужним деструктивним чинником, який посилює соціальну нерівність, деформує конкурентне середовище та обмежує можливості сталого розвитку. У контексті циркулярної економіки тіньовий сектор є принципово несумісним із базовими вимогами прозорості, відстежуваності ресурсних потоків та інституційної відповідальності, оскільки його функціонування базується на прихованості, фрагментації економічних зв'язків та порушенні регуляторних норм. В умовах цифрової трансформації тіньова економіка набуває нових форм організації, використовуючи технологічні платформи, цифрові фінансові інструменти та мережеві структури, що ускладнює її

регулювання та одночасно посилює її системний вплив на економічні процеси. Ключовим соціально-філософським виміром проблеми є криза інституційної довіри та нормативної легітимності економічного порядку, яка проявляється у зростанні толерантності до неформальних практик та розмиванні меж між легальним і нелегальним. Саме ця ціннісно-нормативна деформація визначає довгострокову стійкість тіньової економіки як соціального феномену.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням міждисциплінарного аналізу тіньової економіки як ціннісно-нормативного та інституційного феномена в умовах цифрової трансформації суспільства. Зокрема, актуальним є вивчення механізмів формування та відтворення субкультурних патернів тіньової економічної поведінки, ролі цифрових технологій (криптовалют, платформної економіки, мережевих структур) у трансформації неформальних практик, а також дослідження взаємозв'язку між рівнем інституційної довіри, соціальним капіталом і масштабами тіньового сектору.

Список використаних джерел

1. Asllani A., Tzivanakis N., Schneider F. *Unveiling the shadows: tracing the informal economy in the Balkans from 1996 to 2021*. *Post-Communist Economies*, 2025. № 37(8), 1093–1124. DOI: <https://doi.org/10.1080/14631377.2025.2566418>
2. Durkheim E. *The Division of Labor in Society* / Emile Durkheim ; translated by George Simpson. Glencoe, Illinois : The Free Press, 1960. 439 p.
3. Fu J., Ahmad W., Hussain B. Shadow economy, financial inclusion and economic growth Nexus: evidence from developing countries. *Humanit Soc Sci Commun*. 12, 1724 (2025). <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05995-2>
4. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure*. Rev. ed. and enl. Glencoe, Ill.: Free Press, 1957. 645 p.

5. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
6. Parsons T. Prolegomena to a Theory of Social Institutions. *American Sociological Review*. 1990. Vol. 55, № 3. P. 319–333. URL: <https://doi.org/10.2307/2095758>
7. Przekota G., Kowal-Pawul A., Szczepańska-Przekota A. *Determinants of the Shadow Economy—Implications for Fiscal Sustainability and Sustainable Development in the EU*. *Sustainability*, 2025. № 17 (20), 9033. DOI: <https://doi.org/10.3390/su17209033>
8. Shabir, M., Javed, A., Khursheed, M. A. *et al.* (2026) *Exploring the nexus between shadow economy, institutional quality, green energy transition, and ecological footprint in G-7 economies: implications for sustainable development*. *Qual Quant*. 2026. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11135-026-02574-8>
9. Sorokin P. A. *Social and Cultural Dynamics*. New York: American Book Co., 1937.
10. Soto Hernando de. *The Other Path : The Economic Answer to Terrorism*. 1989. New York: Basic Books. 273 p.
11. Soto Hernando de. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. 2000. New York : Basic Books, 276 p.
12. Veblen T. *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York: The Macmillan Company; London: Macmillan & Co., Ltd., 1899. 400 p.
13. Zавos S., Lehtokunnas T., Pyyhinen O. The (missing) social aspect of the circular economy: a review of social scientific articles. *Sustain Earth Reviews*. 7, 11 (2024). <https://doi.org/10.1186/s42055-024-00083-w>
14. Бухтіарова А. Г., Семенов А. Ю., Михальова А. С. Тіньова економіка: причини та шляхи детінізації економічних процесів. *Modern*

economics. 2020. № 23. С. 31-36. [https://doi.org/10.31521/modecon.V23\(2020\)-05](https://doi.org/10.31521/modecon.V23(2020)-05)

15. Ванькович Ю. М. Фактори виникнення тіньової діяльності підприємств. *Economics: time realities*. N 6 (46), 2019. С. 46-51. DOI: 10.5281/zenodo.3877355

16. Гетман О. На яких схемах тіньової економіки держава втрачає найбільше? *Економічна правда*, жовтень 2024. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2024/10/31/721290/>.

17. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше / пер. з англ. Микола Климчук. 2023. Київ: Наш Формат, 332 с.

18. Дяченко О.П. Теоретико-методологічні засади державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні: Монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 295 с.

19. Ясіновська І., Мазур М. Сутність та наслідки тіньової економіки: економіко-правовий аспект. *Фінансовий простір*. 20204, № 1-2 (53). С 176-185. [https://doi.org/10.30970/fp.1-2\(53\).2024.176184185](https://doi.org/10.30970/fp.1-2(53).2024.176184185)